

IV. NOTY O KSIĄŻKACH

Autorzy not: Anna Kaczan [AK], Katarzyna Prorok [KP], Marta Nowosad-Bakalarczyk [MNB], Petar Sotirov [PS], Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska [SNB], Sebastian Wasiuta [SW]

Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja i redakcja całości Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2 Rośliny, z. 6 Drzewa liściaste, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2021, 430 s.

Szósty zeszyt tomu roślinnego *Słownika stereotypów i symboli ludowych* poświęcony jest rekonstrukcji językowo-kulturowych obrazów wybranych dziko rosnących drzew liściastych (w poprzednim zeszycie rekonstruowane były obrazy drzew owocowych i iglastych). W *Drzewach liściastych* znalazło się 29 haseł. Otwiera je nadrzędne hasło *drzewo* (z podhasłami: *drewno, wióry, ścinanie i rąbanie drzewa*), a w kolejności definiowane są poszczególne ważne kulturowo drzewa: *akacja, brzoza, buk, dąb* (z podhasłami: *zołądź, dębowe jabłko, święty dąb*), *grab, jarzębina, jawor, jesion, kasztan, klon, lipa* (z podhasłami: *lipowe tyko, lipowy most*), *olcha, osika* (z podhasłem: *kołek osikowy*), *topola, wiąz, wierzba* (podhasła: *fujarka wierzbowa, palma wierzbowa*). Wśród haseł znalazła się także *jemiola*, jako że jest ona nierozzerwalnie związana z drzewami. Zeszyt zamykają kolorowe fotografie definiowanych drzew i ich części (liści, owoców).

Hasła zostały opracowane przez dr Annę Kaczan, dr Katarzynę Prorok i dr hab. Joannę Szadurę (pracowników Instytutu Filologii Polskiej UMCS), dr Agatę Bielak (z Instytutu Sławistyki PAN), dr hab. Marzenę Marczewską (prof. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach) i prof. Jerzego Bartmińskiego. Normalizacji wszystkich haseł dokonali redaktorzy prof. Jerzy Bartmiński i prof. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. Konsultantami botanicznymi zeszytu byli raz kolejny pracownicy Ogrodu Botanicznego UMCS: dr Mykhaylo Chernetskyi, dr Anna Cwener i dr Grażyna Szymczak.

Przeprowadzone przez zespół słownikowy analizy pokazały, że ludowe wyobrażenia o drzewach są niezwykle bogate, często obudowane wierzeniami o podłożu mitologicznym i magicznym. Znajdziemy tu odpowiedzi na pytania, dlaczego liście osiki nieustannie drżą, drewno olchy jest czerwone, w lipę nigdy nie strzela piorun, a drewno palące się w piecu piszczy. Dowiemy się też, że dla mieszkańców dawnej wsi polskiej drzewa były nie tylko ważnym elementem krajobrazu, źródłem cennego drewna czy smacznych nasion i owoców, ale pełniły bardzo ważną rolę w praktykach o charakterze obrzędowym, magicznym i leczniczym. Uważano je za istoty żywe, bliskie ludziom, podobne do nich, bo obdarzone ciałem i duszą, a nawet przewyższające ludzi – nie tylko wielkością, długowiecznością, ale i mocą ciągłego „odnawiania się”. Wierzano, że mogą przekazywać ludziom swoje siły vitalne (np. drzewo owocowe obdzielić mocą rozrodczą kobietę) lub przejąć od ludzi różne dolegliwości, dlatego przenoszono na nie choroby (np. przeciągając chorego przez rozdwojone drzewo lub zagważdżając w drzewie paznokcie czy włosy chorego). Gdy drzewa

zieleniły się, kwitły, owocowały, łączono je symbolicznie z życiem, wiosną, odrodzeniem, zdrowiem, siłą, płodnością, miłością i wykorzystywano w obrzędach mających zapewnić pomyślność, urodzaj, zdrowie, np. ich gałązki dodawano do palmy wielkanocnej, różgi weselnej, strojono nimi ołtarze na Boże Ciało i domostwa na Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zielone Świątki czy św. Jana. Drzewa mogły też wzbudzać strach, zwłaszcza gdy rosły samotnie na polach, rozdrożach, były pochyle, spróchniałe, dziuplaste lub uderzone przez piorun. Uważano wówczas, że to miejsca przebywania diabłów, czarownic i pokutujących dusz. [KP]

Halina Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny. Tom X. Obrzędowość i obyczajowość ludowa*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2022, 625 s.

Dziesiąty tom *Słownika gwar Lubelszczyzny* zatytułowany *Obrzędowość i obyczajowość ludowa* zawiera – jak czytamy we *Wstępie* – 2069 haseł (niejednokrotnie obszernych) dotyczących „nazewnictwa różnych etapów obrzędów przejścia (narodzin i chrztu, zaślubin i wesela, śmierci i pogrzebu), świąt dorocznych i rodzinnych oraz związanych z tym obrzędów, zwyczajów, obyczajów religijnych i świeckich, z uwzględnieniem przesądów, zachowań magicznych i symbolicznych” (s. 9). Część z nich należy już do przeszłości (np. *chodzenie z koniem, gra w jajka, perezwy*), inne są nadal obecne na lubelskiej wsi (np. *wielkanocne śniadanie, sypanie kwiatów, pepkowe*).

We *Wstępie* przypomniano założenia ogólne słownika, zasady budowy hasła, sposobu zapisu wyrazu hasłowego (ogólnopolski) i kontekstów (zestandaryzowany i ujednolicony zapis półfonetyczny), a także ukazano jego bazę materiałową, dzięki temu tom stanowi integralną całość poświęconą ludowej obyczajowości i obrzędowości regionu lubelskiego. Na końcu publikacji umieszczono 41 map językowych oraz 25 ilustracji do wybranych zwyczajów i obrzędów.

Zaprezentowane słownictwo pokazuje – co podkreśla autorka słownika Halina Pelcowa – „obraz tradycyjnej wspólnoty wiejskiej, jej głębokiej religijności, łączącej pierwiastki chrześcijańskie i pogańskie, wpisane w kontakty międzyludzkie” (s. 9). [AK]

Marijana Vitanova, Vanja Mičeva, Joanna Kirilova, Kalina Mičeva-Pejčeva, Nadežda Nikolova, *Etnolingvističen rečnik na b "Ilgarskata narodna medicina*, Sofija: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov”, 2021, 367 s.

Słownik poświęcony jest konceptom ZDROWIA i CHOROBY w bułgarskim językowym obrazie świata w aspekcie diachronicznym i synchronicznym. Przedstawiono ich językowe eksponenty zawierające się w średniowiecznych rękopisach i dialektach bułgarskiego terytorium językowego. Materiał pokazuje, że tradycyjna kultura bułgarska na przestrzeni wieków wypracowała dobrze rozwinięty system praktyk leczniczych i rytuałów magicznych o celu uzdrawiającym. W walce z chorobami Bułgarzy zbudowali bogaty system wiedzy związany z leczeniem różnych schorzeń. Ważnym uczestnikiem procesu uzdrawiania jest uzdrowiciel. Uzdrowiciele ludowych i ich nazwy w słowniku podzielono na kilka grup ze względu na stosowane przez nich metody leczenia. Okazuje się, że ziołolecznictwo jest najczęściej stosowaną metodą na całym bułgarskim terytorium etnicznym.

Słownik umownie można podzielić na dwie części – gwarową i etnolingwistyczną. W części gwarowej przedstawiono nazwy chorób, objawów, stanów i czynności związanych z zakłóceniem podstawowych czynności życiowych organizmu ludzkiego, również nazwy osób chorych oraz nazwy praktyk o funkcji leczniczej i profilaktycznej. Druga część zawiera nazwy chorób, symptomów, stanów i działań wywołanych, według powszechnego

przekonania, przez nieczyste siły, czary lub przejście przez nieczyste miejsca, a także nazwy demonów, nieczystych sił i nieczystych zwierząt powodujących choroby.

Materiał w słowniku ułożono tematycznie, przy tym osobno przedstawiono: objawy chorobowe, osoby cierpiące na różne schorzenia, niepełnosprawność ruchową, czynności związane z zakłóceniem normalnej aktywności życiowej, produkty lecznicze i uzdrowiciele. W budowie artykułu słownikowego stosuje się zasadę onomazjologiczną – od znaczenia do formy. Przy interpretacji słów stosuje się dwa rodzaje definicji – opisowe i synonimiczne. Słownik zawiera specjalną część obejmującą indeks terminów medycyny ludowej przedstawionych w porządku alfabetycznym, spis słów pochodzących z tekstów średniowiecznych oraz wykaz źródeł i wykorzystanych publikacji. [PS]

Władysława Bryła, Agnieszka Bryła-Cruz, *Retoryka „okółokornawirusowa”*. *Szkice językowo-kulturowe*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2021, 168 s.

Monografia jest pierwszą językoznawczą analizą praktyk dyskursywnych stosowanych w dyskursie medialnym na temat pandemii koronawirusa w Polsce. Podstawę materiałową publikacji stanowią informacje i komentarze medialne (głównie prasowe, zróżnicowane jeśli idzie o opcje polityczne) z okresu pierwszej (od marca do maja 2020 r.), drugiej (od ok. połowy września 2020 r. do połowy lutego 2021 r.) i trzeciej (do końca maja 2021 r.) fali pandemii w Polsce.

Całość składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym autorki przedstawiają: (a) kontrowersje i rozbieżności na temat pandemii (*prawdziwej i fałszywej*), (b) sposoby walki z nią i zapobieganie jej rozprzestrzenianiu (*lockdown*), (c) sposoby leczenia, *szczepionki i akcje szczepień*, a także (d) sprzeczne emocje towarzyszące pandemii. W rozdziale drugim przybliżane są różne mechanizmy językowe wykorzystywane do opisywania pandemii COVID-19: używanie leksyki istniejącej do nazywania choroby i epidemii (*zarażenie, objawy, kwarantanna, izolacja, dezynfekcja, profilaktyka*) oraz leksyki nowej (neologizmów, zrostów, zestawień, modyfikacji słowotwórczych, zapożyczeń, terminów specjalistycznych, neosemantyzmów), środków stylistycznych i perswazyjnych. Omawiają również popularne sposoby metaforycznego ukazania pandemii, charakteryzują gatunki medialne (informacyjne, polemiczne, perswazyjne) i akty pragmatyczne (jak rada, przestroga, akrostych, test itp.). Rozdział trzeci poświęcony został wpływowi, jaki pandemia wywarła na praktyki i dyskurs religijny w Kościele katolickim (analizie podlegają tu w szczególności komunikaty i homilie). Rozdział czwarty przynosi przykłady opisywania i obrazowania pandemii wykorzystujące retorykę zaczerpniętą z dzieł historycznych lub popkultury oraz podobieństwa w przeżywaniu pandemii dawniej i dzisiaj. [SNB]

Ewa Głazurewska, Małgorzata Karwatowska, *Maska „w czasach zarazy”*. *Covoidowe wizerunki masek. Typologie i funkcje*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2021, 206 s.

Monografia zawiera refleksję nad pojęciem maski, jej formami, znaczeniami, typologią i funkcjami, opisem i interpretacją w „czasie zarazy”. Publikacja składa się z trzech części i ma charakter holistyczny – łączy w sobie perspektywę językoznawczą z antropologiczną i historyczno-kulturową. Całość ilustrowana jest bogatym materiałem ikonograficznym (publikacja zawiera analizę około 5 tysięcy masek).

W części pierwszej pt. *Twarze i maski* omawiane są: znaczenia twarzy jako podstawowego znaczenia komunikacyjnego, analizowane są definicje słownikowe i encyklopedyczne

ze słowem *maska*, prezentowana jest historia maski tradycyjnej. W części drugiej – *Między dżumą a cholera, czyli pandemie w kontekście kulturowym i językowym* – przybliżana jest problematyka różnych pandemii – ich wymiar historyczny i współczesny oraz językowy. W części trzeciej – *Świat maski covidowej* – dokonywana jest klasyfikacja masek covidowych. W tej partii publikacji autorki wyodrębniają 10 kategorii masek: polityczne, zawierające symbolikę patriotyczną (w tym militarne), okolicznościowe, o treściach artystycznych, zawierające motywy religijne, literackie, muzyczne, etniczne, filmowe, sportowe, kosmiczne, nautyczne, zwierzęce; z wizerunkami postaci (ludzi wybitnych, piosenkarzy, muzyków, ludzi złych); osobliwe, nietypowe, śmieszne; (sub)dyrektywne; dystynktywne; metamaski; nieoryginalne, typowe, cechujące się dekoracyjnością. Kryterium tematyczne pozwoliło autorkom wydzielić maski: polityczne, artystyczne, religijne, sportowe, okolicznościowe, a kryterium semiotyczne – maski werbalne (zawierające różnego rodzaju napisy: hasła, przesłania) oraz pozawerbalne – ikoniczne (wizerunki postaci, wyróżniki firm) i kolorystyczne (moro, tęczowa flaga, jednokolorowe, kolorowe lub wielobarwne). W tym samym rozdziale autorki ujawniają też najważniejsze funkcje masek odnoszące się przede wszystkim do aspektów społeczno-kulturowych, medycznych i prozdrowotnych. Są to funkcje: (a) ochronne; (b) prestiżowe (wyróżniające); (c) estetyczne; (d) identyfikacyjne (tożsamościowe); (e) ekspresywne (emotywne); (f) impresywne (subdyrektywne); (g) ludyckie; (h) dydaktyczne/edukacyjne; (i) negocjowanie istniejącego *status quo* (protestacyjna); (j) pragmatyczne/użyteczne. [SNB]

Renata Grzegorzyczkowa, *Język w służbie myśli. Szkice z dziejów polskiego słownictwa*, red. Marek Łaziński, Marta Chojnacka-Kuraś, Warszawa: Wydawnictwa UW, 2021, 290 s.

W pierwszej (teoretycznej) części książki, zatytułowanej *Język jako fenomen specyficznie ludzki* i obejmującej rozdziały 1–5, autorka podejmuje takie kwestie, jak rola języka w myślowym opanowywaniu świata, mechanizmy tworzenia wypowiedzi, wyrażenia meta-tekstowe, funkcje wypowiedzi i różnorodność aktów mowy, a także najważniejsze operacje myślowe dokonywane w języku. Celem tej części książki jest ponowne i możliwie lepsze rozpatrzenie zagadnień podejmowanych przez autorkę wielokrotnie we wcześniejszych publikacjach. Natomiast część druga (rozdziały 6–16) zawiera szczegółowe analizy kilkunastu słów związanych z abstrakcyjnym myśleniem, m.in. *powodować, skoro, wbrew, coś polega na czymś, należy coś zrobić*, a więc wyrażających relacje przyczynowo-skutkowe, modalność, stopień intensywności cechy. Poszczególne analizy były już w przeszłości opublikowane w pracach zbiorowych i czasopismach, a w obecnym tomie zostały przedrukowane z niewielkimi zmianami. [SW]

Sebastian Wasiuta, *Przysłowie jako tekst minimalny*, Lublin: Polihymnia, 2021, 200 s.

W monografii ukazano właściwości przysłów jako tekstów minimalnych. Przyjęto koncepcję tekstologii integralnej (sformułowaną przez Jerzego Bartmińskiego i Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską) i wykazano, że przysłowie jest prototypowym tekstem minimalnym i różni się od tekstów minimalnych nieprototypowych, a także od tekstów nieminimalnych (długich – prototypowych i nieprototypowych). W książce dokonano jego opisu z wykorzystaniem aparatu pojęciowego etnolingwistyki kognitywnej („Etnolingwistyka bada bowiem również uwarunkowania kulturowe systemów językowych i funkcji języka, reguły tekstotwórcze i gatunkowe wzorce wypowiedzi [...]. Centralnym punktem

badania jest dla niej tekst – jednostka komunikacji, którą posługuje się *homo loquens*, podmiot doświadczający, konceptualizujący i werbalizujący swoje doznania”, s. 10–11). Rozprawę otwiera przybliżenie kluczowego dla pracy pojęcia tekstu minimalnego (rozdział 1) oraz stanu badań nad przysłowiami (rozdział 2). W kolejności podjęto próbę rekonstrukcji potocznego obrazu przysłowia (rozdział 3) oraz ukazania go na tle innych „małych gatunków”, jak aforyzm, apoftegmat, gnoma, maksyma, powiedzenie, powiedzonko, porzekadło, sentencja, skrzydlate słowa, złote myśli (rozdział 4). Trzon pracy stanowi analiza tekstów przysłów w aspekcie strukturalnym (rozpatrzone zagadnienia: stabilizacji przysłowia jako tekstu kliszowanego, poziomów interpretacyjnych przysłów oraz transformacji, wariantów i wersji przysłów – rozdział 5), semantycznym (literalny i nieliteralny sens przysłów, słowa kluczowe w przysłowia, relacje semantyczne między członami przysłowia, relacje między przysłowiami w ramach paremioleksykonu – rozdział 6) i pragmatycznym (m.in. kontekstualność przysłów, funkcje przysłów, miejsce przysłowia w tekście – rozdział 7). Analizy zamyka opis funkcjonowania pięciu wybranych przysłów we współczesnym polskim dyskursie publicznym: *Diabeł tkwi w szczegółach*, *Na pochyłe drzewo wszystkie kozy skaczą*, *Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle*, *Chłop żywemu nie przepuści*, *Prawdziwego mężczyznę poznaje się nie po tym, jak zaczyna, ale jak kończy* (rozdział 8). [MNB]

Krystyna Waszakowa, *Język w działaniu i działania na języku. Szkice semantyczno-słotwórcze*, Warszawa: Wydawnictwa UW, 2021, 300 s.

Tom zawiera szesnaście artykułów z zakresu tematów podejmowanych przez autorkę od wielu lat. W pierwszej części (*Obrazy i ich pojęcia wyrażane słowami*) znalazły się analizy dotyczące świadomości i jej zaburzeń, nieświadomości, intuicji i uśmiechu. Część druga (*Z ważnych i stale aktualnych problemów słotwórstwa*) przynosi rozważania dotyczące między innymi wartościowania w słotwórstwie, relacji między derywacją słotwórczą a derywacją semantyczną, uniwerbizacji w tekstach współczesnej polszczyzny, powstawania *compositów* kontaminacyjnych oraz feminatywów typu *pani ministra*. Natomiast trzecia część książki zawiera szkice poświęcone badaniom neologizmów, ich opisowi i klasyfikacji, miejscu w opisie słotwórczym języka, relacji wobec normy leksykalnej, problemom leksykograficznym. [SW]

Dorota Zdunkiewicz-Jedynak, *Dzieciństwo, młodość, dorosłość, starość. Polskie koncepty kulturowe w świetle współczesnej polszczyzny*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2021, 298 s.

Monografia poświęcona jest semantyczno-pragmatycznej analizie czterech tytułowych konceptów: DZIECIŃSTWO (rozdział 2), MŁODOŚĆ (rozdział 3), DOROSŁOŚĆ (rozdział 4), STAROŚĆ (rozdział 5). Odpowiadają one czterem etapom biologicznego życia człowieka, jednak z lingwistycznego punktu widzenia ważniejsze jest, jak są wartościowane we wspólnocie komunikacyjno-kulturowej i jak konceptualizowane w tekstach. Jeśli chodzi o metodologię badań, autorka książki czerpie z dorobku lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej. W tym względzie – między innymi – podziela pogląd, że wartości leżą u podstaw konceptualizacji i interpretacji świata, odwołuje się do panchronicznego modelu oglądu zjawisk językowych oraz przyjmuje jako kluczowe dla swoich analiz pojęcie językowego obrazu świata w wersji sformułowanej przez Jerzego Bartmińskiego. Rozdział 6 autorka poświęca rekonstrukcji bazowego profilu pojęć dzieciństwa, młodości, dorosłości i starości, które tworzą myślowy kompleks „życie człowieka”. Następnie przedstawia ich wybrane warianty wyobrażeniowe:

męski punkt widzenia, tradycyjny ludowy *versus* inteligencki punkt widzenia, młodzieżowy *versus* starczy wariant wyobraźniowy. Okazuje się w świetle przeprowadzonych analiz, że dla użytkowników polszczyzny dorosłość jest mało interesująca – mimo że stanowi zasadniczą część życia ludzkiego, obsługiwana jest głównie przez słownictwo neutralne. Tymczasem starość wartościowana jest najbardziej negatywnie spośród wszystkich analizowanych w tej książce konceptów. [SW]